

5. Умумий ҳулосалар сифатида шуни айтиш мумкинки, гарчи ҳозирда дунёдаги барча тилларда халқаро ўлчов бирликлари кенг қўлланилса-да, таҳлилга тортилган барча нумератив сўзлар ҳам ҳанузгача Ҳиндистонда қўлланилиб келинади. Ҳатто ушбу нумеративларга хос лексемалар иштирокида бир неча фразеологик бирликлар ҳам мавжуд бўлиб, улар ҳам ҳануз-ҳануз ҳинд халқи томонидан қўлланилиб келинади.

МАҲМУД ЗАМАХШАРИЙНИНГ “МУФАССАЛ” АСАРИ КЕЙИНГИ ГРАММАТИК НАЗАРИЯЛАРНИНГ АСОСИ СИФАТИДА

ҚОСИМОВА САРВИНОЗ

PhD, доцент, ТДШУ

Аннотация. Араб грамматикасига оид асарлар кўп ва улар мазмун-моҳиятига кўра мукаммал ва машхур бўлса-да, Замахшарийнинг “المفصل” асари унинг замондошлари фикрича, “араб тили грамматикаси бўйича яратилган энг яхши китобдир”¹. Яна бир олим уни “нозик терилган дурга”² ўхшатади. Бу асар ўзининг лўнда ва тушунарли ёритилганлиги билан тарихий жиҳатдан ҳам ўта муҳим аҳамият касб этади.

Замахшарийнинг асарида кўтарилган масалалар ўша давр араб тилишунослигининг ривожидан дарак беради. Асарда грамматикага оид масалаларнинг ёритилиши мисолида XII асрда эришилган ютуқларни кўришимиз мумкин. “Муфассал” бу асаргача амалга оширилган тадқиқотларнинг мужассамланган ва мукаммаллаштирилган кўриниши ҳисобланади.

Замахшарий “Муфассал”ни яратишда нафақат илмий мақсадни, балки унинг қулай бўлишини ҳам кўзлаган. Бу жиҳат унинг машхур асарлардан бирига айланишига имкон берган. Замахшарий араб тили грамматикаси назариясини мукаммал билган тилишунос сифатида китобни ўзига хос равишда тузишга эришган.

Таянч сўз ва иборалар: араб тилишунослиги, анъанавий йўналиш, европа йўналиши, синтаксис, морфология, фонетика, фонология, бўғин, усул.

Аннотация. Работы по арабской грамматике многочисленны, и хотя они совершенны и известны по своему содержанию, работа Замахшари “المفصل”, по мнению его современников, является «лучшей книгой по грамматике арабского языка, когда-либо созданной». Другой ученый уподобляет его “тонко подобранному ожерелью”. Эта работа, с ее лаконичным и ясным освещением, также имеет важное историческое значение.

Вопросы, поднятые в творчестве Замахшари, свидетельствуют о развитии арабской лингвистики того времени. На примере освещения вопросов грамматики в работе мы можем увидеть достижения, достигнутые в XII веке. «المفصل – Подробный» - это воплощенный и усовершенствованный взгляд на исследования, проведенные до этой работы.

Замахшари при создании «Муфасала» преследовал не только научную цель, но и ее удобство. Этот аспект позволил ему стать одним из самых известных произведений. Замахшари, как лингвист, в совершенстве владеющий теорией грамматики арабского языка, сумел оригинально оформить книгу.

¹ 1. ابو عمر عثمان. الايضاح في شرح المفصل. - بغداد, 1976.

² Юшманов Н.В. Работы по общей фонетики, семитологии и арабской классической морфологии. – М.: Вост.лит. РАН, 1998. – 51 с.

Опорные слова и выражения: Арабское языкознание, традиционное направление, европейское направление, синтаксис, морфология, фонетика, фонология, слог, метод.

Abstract. Despite the fact that there are many works on Arabic grammar, which are perfect and known for their content, the work of Zamakhshari “المفصل” is considered by his contemporaries “the best book on Arabic grammar”¹. Another scientist compares it with “fine-grained durga”². This work has great historical importance due to the laconic and clear interpretation.

The issues raised in Zamakhshari's work testify to the development of Arabic linguistics at that time. In the play, we see the achievements of the 12th century through the coverage of grammatical issues. A “Mufasssal” is an aggregated and refined review of research conducted prior to this work.

When creating “Mufasssal” Zamakhshari pursued not only a scientific goal, but also its convenience. This aspect allowed him to become one of the most famous works. Zamakhshari, as a linguist well versed in the theory of Arabic grammar, managed to compose the book in his own way.

Keywords and expressions: Arabic linguistics, traditional direction, European direction, syntax, morphology, phonetics, phonology, syllable, method.

Араб тилининг пайдо бўлиши борасида араблар уч турдаги факторни келтиришади. Биринчисига кўра, тил Аллоҳ томонидан инсонларга хабар берилган ва тушунтирилган; иккинчиси, инсонларнинг ўзаро келишувига асосан; учинчиси, Аллоҳ инсонларнинг келишиб олишларига етарли даражада хабар берган, қолгани эса инсонларнинг келишуви натижасида ҳосил бўлган. Араб грамматикасининг яратилишига оид фикрлар ҳам бир-бирига зид бўлиб, улар орасида тил нормалари юнон ёки ҳинд ёки автохтон тарзда келиб чиққан, деган қарашлар мавжуд.

Фикримизча, араб грамматикасининг яратилишида бир-бирига зид бўлган бу уч фикр ҳам асослидир. Юнонлардан сўзларни уч туркумда ўрганиш, ҳиндлардан эса ўзлаштирилган сўзларни ўзак ундошларининг артикуляция уйғунлигига кўра араб морфонологиясида ифодалаш, шунингдек, “араблар ўз тилларининг грамматик системасини мустақил равишда ишлаб чиқиши” каби фикрлар муҳим аҳамиятга эга.

Шуни таъкидлаш жоизки, араб тилшунослиги тизимининг тез суръатда ривож топиши феномен ҳодиса ҳисобланади. Албатта, бу жараёнда кўплаб араб бўлмаган халқлар уламо-лари иштирок этганлар. Мазкур жараённинг илк иштирокчилари форслар бўлган. Чунки юксак маданиятли ва илм соҳасида катта ютуқларга эга Эрон мамлакатига ислом динини тарқатиш мақсадида арабларнинг кириб келиши ва у ерда халифалигини ўрнатиш бу юрт олимларининг тажрибасидан фойдаланишга сабаб бўлди. Бундай олимлар сирасига, асли форс бўлган араб наҳвчиси Сибавайҳи киради. Бу даврда араб тилшунослик тизими яратилиб, грамматик асарларда қайд этилган эди.

Кейинчалик араблар Мовароуннаҳр худудини эгаллаб, ўз халифалигини ўрнатди. Аммо халифалик тугатилиб, араб тилининг мусулмон ўлкаларидаги ягоналиги заифлашган даврда ҳам мовароуннаҳрликлар ислом таълимотини ижобий қабул қилганлиги сабабли унинг ривожини учун бир қатор тадқиқотларни амалга оширдилар. Мовароуннаҳрда олиб борилган араб тилшунослигига оид тадқиқотлар ҳозирги кунгача етиб келган. Мовароуннаҳрда ўрта асрларда илмий асарларнинг яратилиши араб тилшунослиги ривожига яна бир муҳим туртки бўлди. Мазкур тадқиқотларнинг энг муҳим жиҳати араб грамматикасини ёритишда янги

¹ ابو عمر عثمان. الايضاح في شرح المفصل. - بغداد, 1976.

² Юшманов Н.В. Работы по общей фонетики, семитологии и арабской классической морфологии. – М.: Вост.лит. РАН, 1998. – 51 с.

усулнинг яратилишидир. Шунингдек, араб тилшунослари яратган усуллар ўрганилиб, қайта ишланган ва таълимга мўлжалланган рисоалар тузиш каби ишлар ҳам араб тилшунослигининг ривожига муҳим ўринни эгаллайди.

Мовароуннаҳрда XI-XIII асрларда араб грамматикаси бўйича олиб борилган тадқиқотларни ўрганиш давомида тилшунослар асосан уч хил усулда грамматикани баён этилганига гувоҳ бўлдик. Бу усуллар Замахшарий, Мутарризий ва Даририй асарларида тақдим этилган. Бу каби бир қатор мовароуннаҳр тилшунослари яратган асарлар ҳозирги кунга қадар таълим тизимида қўлланиб келинмоқда.

Араб грамматикасига оид мукамал асарларнинг кўп бўлишига қарамасдан, Замахшарийнинг “Муфассал” асари ҳақида гап кетганда, у араб грамматикасига оид энг яхши китоб, деб таърифланган ва барча олий таълим муассасаларида ўқитилган. Мазкур асар назарий жиҳатдан мукамал тарзда баён этилган бўлиб, таълим учун энг қулай китобдир. Шунинг билан бирга бу асар араб тилшунослигининг ўша даври учун ўта долзарб ҳисобланган. Чунки бу даврда араб тилининг ҳукмронлиги сусайиб бораётган эди. Бундай асарнинг яратилиши эса араб тилшунослигини янада ривожланишига туртки бўлди.

Замахшарийнинг тадқиқоти унга қадар араб тилшунослари томонидан амалга оширилган тадқиқотларнинг умумий ҳулосаси сифатида бўлиб, янги усулда тақдим этилган ва араб тилшунослари томонидан катта эҳтиром билан қабул қилинган. Ундан кейин бу каби тадқиқот амалга оширилмаган.

Замахшарий асарида ўз даврининг илмий талабларига асосланган ҳолда араб тилини ўргатишнинг амалий эҳтиёжига ҳам эътибор берган. Шу сабабли бу асар араб тилшунослиги ривожига катта ва муҳим тадқиқот ҳисобланади.

Европа мактаблари арабшунослик билан шуғулланишни бошлаган даврида фақатгина қўлёзмаларни тавсиф ва таснифлаш билан шуғулланган бўлсалар, кейинчалик Европа тилшунослари мазкур асарлардаги тилшунослик анъаналарини ўргандилар ва ўзлари ҳам ўзак муаммоси каби муҳим тилшунослик масалаларининг ечимини топдилар.

Бу жараён араб тилини мукамал билишни талаб қилади. Таълим жараёнида бунга тез эришиш ва қулай бўлиши учун Европа тилшунослари араб тили грамматикасини ўз тиллари грамматикаси асосида ўргатишга киришдилар. Бунинг оқибатида араб тили грамматикасини ёритишда европаликлар анъаналарига асосланган араб тили грамматикаси вужудга келди. Бу икки анъананинг асосий фарқи уларнинг синтетик ва аналитик эканлигида. Юқорида таъкидлаганимиздек, бу анъана араб тилшунослик анъанасидан фарқ қилса-да, аммо бир мақсадни кўзлайди. Бу каби тажрибалар, агар мукамал билим билан олиб борилса, албатта, тил ривожига катта ютуқларни таъминлайди.

Европа тилшунослик анъанаси албатта, араб тили тизимининг асосий моҳиятини очиб бера олмайди. Аммо бу усуллар бари бекор, дейишдан мутлақо йироқмиз. Чунки бу ёндашувлар араб тили назариясини мукамал ўрганган тилшунослар томонидан тақдим этилган. Шунингдек, бу каби тадқиқотлар шу кунга қадар ўз аҳамиятини йўқотмаган. Мовароуннаҳр грамматистлари тақдим этган янги услублар ва Европа анъаналари ўртасидаги умумий жиҳат шундан иборатки, уларда тилшунослар араб бўлмаган халқлар учун араб тилини ўзлаштиришда қулайликка интилганлар.

Араб грамматикасига оид асарлар кўп ва улар мазмун-моҳиятига кўра мукамал ва машҳур бўлса-да, Замахшарийнинг “المفصل” асари унинг замондошлари фикрича, “араб тили

грамматикаси бўйича яратилган энг яхши китобдир”¹. Яна бир олим уни “нозик терилган дурга”² ўхшатади. Бу асар ўзининг лўнда ва тушунарли ёритилганлиги билан тарихий жихатдан ҳам ўта муҳим аҳамият касб этади.

Халифалик инкирозга юз тутган X асрдан кейин унинг худудида Рудакий, Фирдавсий, Умар Хайём, Низомий каби машҳур шоирлар ижоди туфайли форс адабиёти гуллаб-яшнаётган даврда араб адабий тилининг қўлланилиш доираси қисқариб борган. Аммо мусулмон ўлкалари аҳли илм ва дин тили бўлган араб тилини ўрганган, уни шеърятда ҳам қўллаганлар. Шу боис араб грамматикасига оид янги асарнинг яратилиши араб тилининг ривожланишида катта аҳамиятга эга бўлган.

Шуни таъкидлаш жоизки, Замахшарий биринчи бўлиб араб тилида алоҳида ўрганишни талаб этувчи ҳодисалар борлигини эътироф этган. Замахшарий асарининг фонетикага оид бўлимини “Муштарақ” – “умумий ҳодисалар” деб номлаб, бу бўлимда ҳар бир сўз туркумига оид фонетик ҳодисаларни баён этган.

Шунингдек, Замахшарий бу бўлимнинг икки фаслида араб тилидаги бўғин таркибига таъриф беради. Маълумки, араб тилида бўғин унли товуш билан бошланмайди³. У қуйидаги бўғинларни санаб ўтади: унли товушга тугайдиган очик бўғинлар: ундош+унли(I), ундош+чўзиқ унли(II) ва ёпиқ бўғинлар: ундош+унли+ундош(III), ундош+чўзиқ унли+ундош(+ундош)(IV). I турдаги бўғин қисқа, II ва III турдаги бўғинлар чўзиқ, IV турдаги бўғин эса ўта чўзиқ ҳисобланади.

Замахшарий бўғинларнинг вазифаси ҳақида гапира туриб, аввал ўта чўзиқ бўғинни: ундош+чўзиқ унли+иккита ундош тарзидаги бўғинни таҳлил этади. Унинг фикрига кўра, бу бўғин араб тилида ўзига хос ўрин тутади, яъни:

1. Агар битта сўзда икки ундош бирга келса, биринчи ундош заиф, иккинчиси иккиланган бўлиши керак. Масалан: دابة – *dābba* – *ҳайвон тури*. Иккиланган ундошлар бўғинда чўзиқ унлилардан кейин келади. Замахшарий аруз вазнида бу бўғин ундош+чўзиқ унли ва ундош+унли+ундош тарзида берилишини таъкидлаган. Масалан: *ихмārra* – *ихмā'arra*.

2. Ясама сўзлар, флексия ва икки сўзнинг бирга келишида очик чўзиқ бўғин ёпиқ чўзиқ бўғинга айланади. Масалан: *йармк-л-ғарада* – *يرمي الغرض*

3. Иккиланган ундошда унли иштирок этиши кераклиги туфайли шарт ва буйруқ майллари шакли унлига тугайди. Масалан: *يמדلم* – *лам йамудду*.

Маълумки, араб тилида шарт ва буйруқ майллари сукунга тугайди, аммо иккиланган ўзакли феъллардан ясалган шаклда иккиланган ўзак учта унлидан бирини олиши мумкин⁴.

4. Ёпиқ бўғинли юкламадан кейин келган сўз орасида битта унли пайдо бўлади. Масалан, фатҳа *ال* артиклидан олдин келган *من* олд кўмакчида вужудга келади. Масалан: *من الكتاب* – *мина-л-китāб*.

Дамма ўрта ўзаги дамма ҳаракатини олган биринчи бобнинг буйруқ майлидан олдин келади. Масалан: *قالت اخرج* – *қāлату-ҳруж*; *او* ва *يؤ*юкламаларидан ташқари барча *ав* билан тугаган бўғиндан кейин ҳам дамма келади. Масалан: *اخشو الناس* - *'ихшаву-н-нās*.

¹ ابو عمر عثمان. الايضاح في شرح المفصل. - بغداد، 1976

² Юшманов Н.В. Работы по общей фонетики, семитологии и арабской классической морфологии. – М.: Вост.лит. РАН, 1998. – 51 с.

³ Симашко Т.В. История лингвистических учений: античность, средневековье. – Архангельск: ГУ им. М.В.Ломоносова, 2001. – 28 с.

⁴ Звегинцев В.А. Очерки по общему языкознанию. – М.: МГУ., 1962. – 297.

Касра қуйидаги ўринларда реаллашади: 1) *من* олд кўмакчидан кейин, масалан: *من ابنه* – *мини-бниҳи*; 2) *ай* бўғинидан кейин, масалан: *يخشى الناس* – *йахшайи-н-нāс*; 3) *لو* ва *او* юкламаларидан кейин, масалан: *لو استطعنا* – *лави-стата'нā*. Баъзан ўрта ўзаги дамма бўлган биринчи бобнинг буйруқ майлидан олдин ёки иккиланган феълларнинг буйруқ ва шарт майлларининг охирида ҳам касра келиши мумкин. Масалан: *қалати хруж* ёки *йамудди*.

Аниқлик артикли, баъзи феъл шакллари ва исмлар гап таркибидаги ўрни ва ўзидан олдин келган бўғинга кўра турли унлиларни олиши мумкин. Аниқлик артиклининг ҳамзаси гап бошида фатҳани, қолган ҳамзалар эса у ёки *и* унлисини олади. Биринчи бобнинг буйруқ майлида, еттинчидан кейинги боблардаги ҳозирги келаси-замон, буйруқ ва масдар шакллари ҳам *и* ва у унлисини олиши мумкин.

Маълумки, бу ҳамза васлалари ҳамза деб номланади, чунки у сўзларни боғлаб талаффуз қилишда кўп келади. Васлалари ҳамза икки ундош билан бошланган сўзларнинг талаффузида қўлланади.

Замахшарий санаб ўтган бўғин турларининг қисқа ва чўзиқ тури араб тилида кенг тарқалган, аммо ўта чўзиқ бўғин камроқ учрайди. Араб тилида бўғин битта ундош билан бошланиши битта ундош ёки битта унли билан тугаши мумкин. Бу ҳодисадан иккиланган ундош мустаснодир.

Замахшарийнинг асарида кўтарилган масалалар ўша давр араб тилшунослигининг ривожидан дарак беради. Асарда грамматикага оид масалаларнинг ёритилиши мисолида XII асрда эришилган ютуқларни кўришимиз мумкин. “Муфассал” бу асаргача амалга оширилган тадқиқотларнинг мужассамланган ва мукаммаллаштирилган кўриниши ҳисобланади.

Замахшарий “Муфассал”ни яратишда нафақат илмий мақсадни, балки унинг қулай бўлишини ҳам кўзлаган. Бу жиҳат унинг машҳур асарлардан бирига айланишига имкон берган. Замахшарий араб тили грамматикаси назариясини мукаммал билган тилшунос сифатида китобни ўзига хос равишда тузишга эришган.

Бизнинг тадқиқотда бу асарнинг охириги “Умумий” бўлими таҳлилга тортилди. Сибавайҳидан фарқли ўлароқ, Замахшарий бу ном остида фонетик ҳодисаларни барча сўз туркумларига тақсимлаган ҳолда ўрганган. Сибавайҳи томонидан фонетика бўлимида аввал синтаксис, кейин морфология (сарф)га оид фонетик ўзгаришлар баён этилган.

Замахшарийнинг асарида ёритилган фонетик ҳодисалар ҳозирги араб тилшунослиги моҳиятига яқин шаклда берилган бўлиб, олим мавзуларни фонетик-фонологик ва морфонологик сатҳ нуктаи назаридан ўрганган.

Замахшарий Сибавайҳи қайд этган ундошлар таснифига асосланиб, ундошларнинг аслий ва иккиламчи турини ажратиш тамойилини сақлаб қолган. Иккиламчи ундошларнинг Қуръон қироати ва мумтоз араб тилида қўлланадиган ва қўлланмайдиган турлари мавжуд. Замахшарий асарида айнан шу ҳодисаларнинг ўрганилганлиги араб тилшунослик тизимида, хусусан, “Муфассал”да фонологик сатҳни ёритиш масалаларига махсус ёндашилганликни кўрсатади.

Замахшарий артикуляциянинг 16 та ўрнини кўрсатиб берган. Бу таснифга биноан у 43 фонемани ўрганган. Замахшарий араб тилидаги асл ундошлар учун 15 артикуляция ўрни етарли эканлигини таъкидлаган.

Замахшарий ўз тадқиқотида *қалб* термини билан ифодаланган заиф ундошларнинг комбинаторлик хусусиятини ҳам тавсифлаган. Бу ўзгаришлар ўз навбатида ўзак таркибидаги ўзгаришга олиб келган.

Ҳозирги араб тилшунослигида морфонологик ҳодиса сифатида ўрганиладиган сўз боши ва икки ундош муносабатларининг таҳлилига ҳам Замахшарийнинг “Муфассал” асарида

кенг жой ажратилган. Замахшарий асарининг умумий бўлимида таҳлил қилинган фонетик-фонологик масалалар ҳозирги араб тилшунослигида ўз аҳамиятини йўқотмаганлигини, улар ҳамон оригиналлигини сақлаб қолганлигини эътироф этиш зарур.

Сибавейҳи фонетика ва фонология борасида муқим қоидалар тузган бўлсада, кейинчалик турли фикрлар кўпайиб кетган эди. Замахшарий эса мазкур тадқиқотларни ўрганиб, ушбу асарни умумий мажмуа сифатида тақдим этган. Шунингдек, араб адабий тили ва лаҳжаларининг фонологиясига оид янги аспектларни ўрганган. Энг муҳими, мазкур асарда кўрилган грамматик масалалар баёни ўша давр тилшунослигининг ривожига ҳақида дарак беради.

Замахшарийнинг асарида ҳозирги замон тилшунослик бўлимларига доир фонетик-фонологик, морфонологик ҳодисалар ёритилган.

Бу асарда ундошларнинг ўзлари ва уларнинг модификациялари – вариация ва вариантлари тақдим этилган. Фонемаларнинг аллофонларини алоҳида гуруҳларда таснифланган. Демак, фонология йўналишида ўша давр араб тилшунослари изланишлар олиб борганлар.

Барча товушларнинг маҳражини Замахшарий 15 артикуляция жойига тақсимлаган. Фақат енгил н фонемасининг вариациясини алоҳида келтирган. Демак, у артикуляциянинг анаъанвий 16 ўрнини ўрганган. Сибавейҳи ва Ибн Синодан фарқли равишда у артикуляциянинг жойини аниқ кўрсатган. У тақдим этган фонемаларнинг талаффузи ҳозирги кунда бироз ўзгарган бўлсада, унинг асарида келтирилган маълумотлар Қуръоннинг қироатида қўлланилади ҳамда ўша давр лаҳжалари ва адабий нутқ талаффузидан дарак беради.

Замахшарий тил тизимида ҳосил бўлган 43та фонеманинг таърифини берган, уларнинг орасида асл, иккиламчи ва аҳмоқ ундошлар мавжуд. Иккиламчи ундошлар Қуръон қироатида ва классик шеърятда қўлланилган. Улар тажвид қоидаларида ёки арузда қофия учун керак бўлади. Ундошларни фонологиясини Замахшарий батафсил ёритгани, унинг бу борада етук мутахассис бўлганидан дарак беради..

Аҳмоқ ундошлар лаҳжаларда ишлатилади. Замахшарий бу ундошларга ҳам мисоллар келтирган. Араб лаҳжаларининг фонологиясини ҳам батафсил ўрганган Замахшарий бошқа тилшуносларга нисбатан қўшимча аҳмоқ ундошларни татбиқ этган.

Замахшарий тақдим этган баъзи маълумотлар тарихий аҳамиятга эга. Бунга мисол, ط, ض, ق фонемаларидир. У ق фонемасини эмфатик ва жарангли товуш, ض фонемасини сирғалувчи ва ط фонемасини портловчи жарангли ундошлар, деб таърифлаган. Аммо Ибн Синонинг тавсифида, уларнинг ҳозирги замондаги талаффузи келтирила бошланган. Ҳозирги замонда ق фонемаси эмфатик эмас ва жарангсиздир, ض фонемаси портловчи ва ط фонемаси эса жарангсиздир. Ушбу фонемаларнинг Замахшарий тақдим этган ўзига хос талаффузи Қуръон қироатида, классик араб тилида ва лаҳжада қўлланилган. Замахшарий ўз асарида қадимий араб лаҳжаларининг фонологияси борасидаги маълумотларни ҳам сақлаб қолган. Қадимги лаҳжалар ҳақида бирон бир асар йўқлиги ёки ана ўша лаҳжаларда битилган ёзма ёдгорликларнинг деярли мавжуд бўлмаганлиги учун ўта муҳим ҳисобланади.

Замахшарий араб тили фонологияси йўналишида тадқиқотлар олиб борган. Унинг асарида фонемаларнинг позициялари, уларнинг палатализация, бирикиш, алмаштирилиш, тушиб қолиш каби ҳодисалардаги вазифаси мисоллар билан ёритилган.

Замахшарий унлиларни ундошларнинг бир бўлаги сифатида қарайди. Араб тилида палатализация ҳам унли, ҳам ундошларда намоён бўлади. Олим асосан унлиларнинг аллофонларини таърифлайди ва унинг қўлланилиш ва қўлланмаслик жойларини ва сабабини аниқ ифодалаб берган. Унда ундош ва унли фонемаларнинг функциялари аниқ белгилаб берилган. Юмшатилиш фақат чўзиқ “а” унлисига хосдир. Замахшарий биринчи бўлиб қисқа

“а” унлисининг аллафонларини ўрганган. Унинг ўзгариши *ри* бўғини билан ёнма-ён турганда ҳосил бўлади. Араб тилида унлининг бундай ўзгариши имала деб аталади, у палатал сингармонизмдир.

Унлиларнинг юмшатилиши билан бир қаторда Замахшарий уларнинг дағаллашувини (эмфатик талаффуз қилинишини) ҳам ўрганди.

Шунингдек, ундошларнинг ўзгаришини ҳам ибдол, идғом, қалб(иътилар, алмашув) мавзуларида ўрганган.

Ундошларнинг комбинаторлик хусусияти ҳам асарда келтирилган. Бунда заиф ундошларнинг ўзгариши ҳамда ўзак ўзгариши батафсил ўрганилган. Демак, асарда ҳозирги замон тилшунослиги муаммоларидан бири морфонология асарда батафсил тавсифланган.

Замахшарийнинг бу асари ҳозирги кунда ўз аҳамиятини йўқотмаган. Унда тақдим этилган фонетика ва фонология тизими замонавий араб тилшунослигининг ривожига катта туртки бўлгани шубҳасиздир.

